

ԳՐԱԿԱՆ

ՓՈՐՉ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅ ԳՈՂԹԱՆ ԵՐԳԵՐՈՒ
ԵՒ ԵԲՐԱՅԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԵՒ

Երբայերեկի մէջ բանաստեղծութիւն բառին համագօրը բոլորովին տարբեր նշանակութիւն ունի հելլենական առումէն, գոր իւրացուցած են եւրոպական լեզուները եւ արդի հայերէնը: Ասկից, մեր սխալ հասկացողութիւնը երբայական բանաստեղծութեան մասին:

Ապողոնի արուեստը նշանակող բառը յունարէնի մէջ կը նշանակէ ստեղծել, մինչ երբայերեկի մէջ.-
ա. բաղդատել, խօսիլ նմանութիւններով.
բ. յօտել, կտրել, տաշել, յղկել: Այս երկրորդ սահմանումին մասին պիտի խօսինք վերջը, սակայն կ'ուզէի անմիջապէս այստեղ դիտել տալ, որ յօտել, կտրել, տաշել, յղկել, շատ կը յիշեցնեն մեր ֆերթել (եւ ֆերթուած) բառը, (Յունարէնի մէջ դրամմա = գրել, կը մատնէ մագաղաթներու վրայ, ֆերելով ու ֆերթելով, մտածումը նշանակելու սովորութիւնը հիններուն):

Գալով առաջին սահմանումին, ըսել թէ երբայերեկի մէջ բանաստեղծութիւն բառին համագօրը կը նշանակէ բաղդատել, խօսիլ նմանութիւններով, փոքրիկ այլ թանկագին ծանօթութիւն մըն է որ, ինծի կը թուի թէ, բաւական է ներկայացնելու երբայական արուեստին ամբողջ նկարագիրը: Հայերէն Աստուածաշունչին մէջ սխալ եւ շատ գէշ թարգմանուած է այդ բառը: Արդարեւ, ինչ որ առակ(1) թարգմանած են մերինները (Գիրք Յորայ Գլ. Իէ, 1, Սաղմ. Գլ. ԽԸ, 5) պէտք էր պարզապէս թարգմանուէր բանաստեղծութիւն (բաղդատելով ու նմանութիւններով խօսելու երբայական արուեստը): Նոյնպէս, ինչ որ առակարկու (Գիրք Թուոց, Գլ. ԻԱ, 27), թարգմանած են, պէտք էր

թարգմանուէր պարզապէս բանաստեղծ: Բացէք բարբունի Ջատոկ Քանի թարգմանութիւնը, եւ պիտի տեսնէք այդ բառերու փոխադրութիւնը՝ կատարուած ինչպէս դիտել տուի: Արդարեւ, Յորի գրքին մէջ, որ ամբողջ բանաստեղծութիւն մըն է, (2) իմաստ ունի՞ ըսել «...լաւելեալ Յորայ յառակի իւրում»: Կամ ի՞նչ կը նշանակէ «բացից գառակս օրհնութեան» (Սաղմ. Գլ. ԽԸ, 5): Ո՞վ բան կը հասկնայ «օրհնութեան առակ» բացատրութեան: Գրաբար Աստուածաշունչը, ծանօթութեան մը մէջ, նոյն բացատրութիւնը կը թարգմանէ «բացից ֆնարաւ գառեղծուածս իմ»: Աւելի գէշ, միթէ առեղծուածնե՞ր կը նուագէին ֆնարով, երբայեցի բանաստեղծները*: Մեր պատուելիներուն աշխարհաբար Աստուածաշունչը աւելի եւս յիմար թարգմանութիւն մը կը կատարէ գրելով. «խրթնաբանութիւնս ֆնարով պիտի բանամ»: Քնար բառին գոյութիւնը իսկ պէտք էր ենթադրել տար թէ խօսքը երգի կամ բանաստեղծութեան մասին է, եւ ոչ թէ առակի, առեղծուածի, խրթնաբանութեան: Մանաւանդ որ անմիջապէս յետոյ տուն մը, երկու տուն երգ մը կը յիշուի. (Ջատոկ Քան այդ երգերը կը թարգմանէ բաժնելով հատուածէն): Ուրիշ օրինակ մը, - կարգ մը սաղմոսներ, որ կը կոչուին մասփիլ, գրաբար Աստուածաշունչը թարգմանած է իմաստութիւն. աշխարհաբարը՝ երգ: Այս մասփիլը այնպիսի երգ մը կամ բանաստեղծութիւն մըն է, որ բանահիւսուած է համաձայն երբայական արուեստին ամենէն մաքուր եւ ամենէն գեղեցկագիտական օրէնքներուն, այսինքն բանաստեղծութիւն մը, որ լաւ տաշուած

է, լաւ կտրուած է, լաւ յղկուած է, եւ կը մատնէ բանահիւստղին իմաստութիւնը այդ արուեստին մէջ:

Այս սխալ թարգմանութիւններուն պատճառը նախ այն է, որ թարգմանիչները շփոթած են բանաստեղծութեան երրայեքէն համագօրին բառական իմաստէն: Եւ յետոյ այն որ բանաստեղծութեան մասին բոլորովին տարբեր էր ըմբռնումը, ինչպէս երրայեքիներուն, նոյնպէս Հին Արեւելի ժողովուրդներուն, որոնք թաթախուած էին ասորաբաբելական ֆաղափակրթութեան մէջ: Հետեւաբար, պատմութեան մշուշին մէջէն լսուող երգերն ու բանաստեղծութիւնները ուսումնասիրելու ժամանակ, պէտք է մէկդի նետել հելլենական ու հռոմէական ֆաղափակրթութեան կշիռներն ու չափերը, եւ, անցնելով առաջ քան Աթէնքի եւ Հռոմի աշխարհակալութեան թուականները, մտնել այն տարբեր աշխարհը, թէեւ յետոյ պարտուած ու կործանած, որ ասորաբաբելական աշխարհակալութեան շրջաններուն, ժողովուրդներու իրերաթափանցման նոյն օրէնքներուն տակ, ինչպէս կայսերական ֆաղափակական կաթսաներու մէջ մէկ ֆաղափակրթութիւն եւ մէկ արուեստ էր շիներ:

Ձե՞ որ, ինչպէս կը պնդեն բոլորը, շատ հի՛ն են հայ Գողթան երգերը, հնդկական դիցաբանութեան հետ կապ մը պահելու աստիճան:

Եթէ շատ հին են մեր Գողթան երգերու պատառիկները, ապա ուրեմն անոնք հիւսուած են համաձայն այդ հին աշխարհին արուեստի օրէնքներուն: Ահա թէ ինչու Ետուար Տորմ կը պնդէ թէ ինչ որ յատկանիշը կը կազմէ երրայական բանաստեղծութեան, չէր կրնար սեփական ըլլալ միայն երրայեքի ժողովուրդին, այլ հասարակաց եւ ընդհանրական՝ Բաբելացիներուն, Ասորեստանցիներուն,

Արաբներուն: Ասորական մշակոյթին եւ երրայական գրականութեան հետ մեր խնամութեան մասին խօսելէ առաջ, անհրաժեշտ է ուրեմն ճշտել երրայական բանաստեղծութեան նկարագիրները, որ յատուկ էին նաեւ Ասիոյ առաջաւոր ժողովուրդներուն:

Երրայեքիները բանահիւսութեան առաջին պայման կը համարէին յիշողութեան ապահովումը: Բանաստեղծութիւնը բերնէ բերան էր, որ կ'աւանդուէր, ուստի հարկ էր միջոց մը գտնել բանահիւսութիւնը պահելու դարէ դար: Որպէս զի երգիչը անսխալ եւ առանց տող մը մոռնալու կարենար երգել բանաստեղծութիւնը, օգտագործուեցաւ Այբուբէնը: Այսպէս քանի մը երրայեքէն բանաստեղծութիւններ հիւսուած կամ յօրինուած են այբուբենական կարգով: Բանաստեղծութեան մէջ ամէն տուն կամ որոշ թիւով տողեր կը սկսէին նոյնատառ բառով: Չեմ կրնար այստեղ յիշել երրայեքէն քնագիրը, ուստի օրինակը կու տամ հայերէնով: Ենթադրենք թէ երգիչ մը երգեց.

Երկնէր երկին եւ երկիր:

Երկրորդ տողը կը պարտաւորուէր սկսելու Ե տառով կամ Երկնէր բառով.

Երկնէր եւ ծիրանի ծով:

Կամ թէ երգիչը երգեց.

Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր:

Երկրորդ տողը կը պարտաւորուէր սկսելու Ը տառով կամ Ընդ բառով.

Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր:

Անշուշտ դժուար էր միշտ յարգել այս օրէնքը: Այս պատճառով, երրայական բանաստեղծութեան մէջ, քիչ են նման կտորները: Յիշենք Սաղմոս ձժԸ-ն, ուր, գրաբար Աստուածաշունչին մէջ, գրուած է նոյն տառով սկսող իւրաքանչիւր տուն մէկը միւսէն հեռու: Երրայեքէն Այբուբէնը կը բաղկանայ 22 տառէ, այդ սաղմոսն ալ ունի 22 տուն, իւրաքանչիւր

տուն՝ 8 տող, ուրեմն ամէն տունի մէջ նոյն տառը կրկնուած է 8 անգամ: Այրուրեանկան կարգով գրուած է նաեւ Երեմիայի Ողբերուն Գ. գլուխը, ամէնը 22 տուն: Նոյն Ողբերուն Գ. գլուխը ունի 66 տուն, այստեղ իւրաքանչիւր տուն կը բաղկանայ եռեանկներէ (երեք տողերն ալ նոյնատառ սկսած են), եւ ամէն երեք տուն յաջորդաբար դարձեալ նոյնատառ:

Դիտելով որ դժուար է միշտ յարգել այս օրէնքը՝ դրուած միայն ու միայն յիշողութեան մէջ պահելու համար քանահիւսական գանձը, երբայցի քանաստեղծները փորձեցին կրկնել ոչ թէ միայն տառը որոշ թիւով անդամներու սկիզբը, այլեւ կրկնել իմաստը որոշ թիւով անդամներու մէջ: Այսպէս, երբ երգիչը երգեց.

Երկնէր երկին եւ երկիր:

Կը պատրաստուի երկրորդ անդամին մէջ ալ կրկնել նոյն իմաստը.

Երկնէր եւ ծիրանի ծով:

Ուրիշ օրինակ մը.

Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր:

Երկրորդ անգամը կու գար կրկնելու նոյն պատկերը, անշուշտ յառաջացնելով գործողութիւնը.

Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր:

Առնենք, հիմա, օրինակ մը երրայական քանաստեղծութենէն.

Տէր լոյս իմ եւ կեանք իմ, ես յումմէ՞ երկեայց,

Տէր ապաւէն կենաց իմոց, ես յումմէ՞ դողացայց:

Այստեղ անմիջապէս աչի կը զարնէ զուգահեռականութիւնը: Արդարեւ, երրայական քանաստեղծութեան գլխաւոր յատկանիշներէն մէկն է զուգահեռական զարգացումը յուզումին, մտածումին եւ վերջապէս քերթողական արտայայտութեան: Այդ զուգահեռականութիւնը կը նշմարուի ոչ միայն երկանդամ, այլեւ

երբեմն եռանդամ.

Խաւարեացի օրն այն,

Եւ մի՛ խնդրեացէ զնա Տէր ի վերուստ,

Մի՛ եկեացէ ի վերայ նորա լոյս:

Ընկալցի զնա խաւար եւ ստուեր մահու,

Եկեացէ ի վերայ նորա մէգ,

Եւ զարհուրեցուցեն զնա որ մթացուցանեն գտիւ:

Այս զուգահեռականութեան մէջ յատկանշականն այն է, որ զուգահեռ անդամները իրարու կը համապատասխանեն ոչ միայն իմաստով, այլեւ ձայներով: Ահա, օրինակ մը, որ ցոյց կու տայ թէ իւրաքանչիւր անդամի մէջ բառերը դրուած են դէմ դիմաց, կարծես իբրեւ մտածման արձագանգ.

Տեառն է երկիր լրիւ իւրով,

Աշխարհ եւ ամենայն բնակիչք նորա:

Նա ինքն ի վերայ ծովու հիմունս արկ նմա,

Ի վերա գետոց պատրաստեաց զնա:

Առաջին անդամին մէջ երկիրը կը համապատասխանէ երկրորդին աշխարհ բառին, երրորդին մէջ ծով՝ չորրորդին գետ բառին:

Ճիշտ ինչպէս մեր երկնէր երկին քանաստեղծութեան մէջ բառերն ու պատկերները իրարու արձագանգ կու տան անդամներուն մէջ.

Երկնէր երկին եւ երկիր,

Երկնէր եւ ծիրանի ծով:

Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելանէր,

Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր,

Ուսկի՞ց կը ծագի այս զուգահեռականութիւնը: Ըսինք թէ ծագում կ'առնէր յիշողութեան անհրաժեշտ մէկ խաղէն: Այս երեւոյթը շատեր կը բացատրեն նաեւ այլ ձեւերով: Այսպէս, մտածման արձագանքը, պատկերներու

զուգահեռականութիւնը, խօսքերու կրկնութիւնը, քսէֆ ինչպէս կ'ուզէ՛, յատուկ է բոլոր նախնական ժողովուրդներուն, որոնց իմացականութիւնը կը սիրէ գաղափարներու զուգակցութիւնը: Էտուար Տ'որմ ուշադրութեամբ կը ճննէ Ծննդոց գիրքին խմբագրութիւնը եւ կը նշմարէ, որ հեղինակը միշտ զուգորդութեամբ կը յիշէ բոյսերը, կենդանիները եւ գաղափարները, - երկինք եւ երկիր, լոյս եւ խաւար, ցերեկ եւ գիշեր, ծով եւ ցամաք, չար եւ բարի: Յուզումին եւ մտածման օրօրումը կը բացատրուի նաեւ յիշելով, որ, երբայցիներուն եւ Աստրեստացիներուն մէջ, երգիչները սովորութիւն ունէին գիրքնէ շրջապատողներուն կրկնել տալ իրենց ստեղծագործութիւնները տող առ տող: Այս ձեւով կը ստեղծուէր կշռոյթ մը, որ, արձագանք տալով երգիչը պաշարողներուն հոգւոյն մէջ, կ'օրօրէր զանոնք: Երեւակայեցէ՛ք, որ հովիւներ էին երգիչները, - անոնք կը կենային ժողովուրդին մէջտեղը, ճիշտ ինչպէս իրենց ոչխարներու հօտին կեդրոնը, կ'երգէին ինչպէս տուն կուտար ներշնչումը: Ու ժողովուրդը կը մասնակցէր, կրկնելով փոխասացութեամբ: Նկատեցէ՛ք որ վաչկատուն կամ խաշնարած ժողովուրդներու մօտ տարօրինակ վարժութիւն մըն է խմբուիլ առաջնորդին շուրջը, պաշարել զայն, կախուիլ անոր շրթներէն: Այս վարժութեան հետքը կայ անպայման սաղմոսասացութեան աւանդութիւններուն մէջ: Ինչպէս ովասիսին մէջ, առուի մը եզերքը, ոչխարի հօտին կեդրոնը կանգնած հովիւ մը, այնպէս ալ տանարին մէջ, երգիչներու դասին կեդրոնը կեցած մոսսիւլը (երբայերէն կը նշանակէ այն, որ կշռոյթ եւ չափ կու տայ ներշնչման, պարզ խօսքով՝ բանաստեղծ), կ'երգէ եւ ժողովուրդը կը ձայնակցի փոխն ի փոխ:

Երգեցողութեան այս ձեւէն ծագում առաւ դասէ դաս փոխասացութիւնը. «Եւ երկո՛քին դասք երգեցողացն կացին ի տանն Աստուծոյ» (Գիրք Նէեմ. Գլ. ԺԲ. 40):

Արդ, պահ մը դիտեցէ՛ք նմանութիւնը, որ գոյութիւն ունի փոխին (սաղմոսներու տուները) եւ զուգահեռ անդամներով բանահիւսութեան միջեւ:

Սկիզբները գրեցինք թէ երբայերէնի մէջ բանաստեղծութիւն կը նշանակէ յղկել, յօտել (ինչպէս ծառ մը), տաշել: Այս բացատրութիւններն իսկ կը մատնեն, որ երբայցիներուն մօտ գոյութիւն ունէին տաղաչափական մասնաւոր օրէնքներ, որոնց վրայ կը ձեւէին ու կը կտրէին, կը կաղապարէին ու կը յղկէին իրենց ստեղծագործութիւնները: Այդ ենթադրութիւնը աւելի եւս կը զօրանայ, երբ նկատի առնենք որ երբայցիները բազմաթիւ բառեր ունին բանաստեղծական զանազան ձեւերու մասին: Ասկից զատ, Սաղմոսներուն մէջ կը յիշուին բազմաթիւ բառեր, որոնք կը հաստատեն թէ շատ որոշ օրէնքներ կային երգելու, հետեւաբար բանահիւսելու համար: Այսպէս, գոյութիւն ունէին հատածներ, որ կը նշտուէին աթնա (Աստուածաշունչի մէջ թարգմանուած է հանգիստ) կոչուած շեշտով մը: Դարձեալ կային թէ ամիմ կոչուած նշաններ, որոնք կու գային շեշտել ոտանաւորին անդամներուն վերջին բառերը, բաժնելով տողը տողէն: Այս մասին երկար չափտի խօսիմ, որովհետեւ այնքան բարդ հարց մըն է, որ երկու նակատի բաժնուած են ուսումնասիրողները. մէկ կողմը կ'ընդունի, որ երբայական բանաստեղծութեան մէջ գոյութիւն չունին տաղաչափական օրէնքներ, ոչ ալ արտաքին ձեւեր, իսկ միւս կողմը կը պնդէ թէ երբայական բանահիւսութիւնը ունէր իր

տաղաչափութիւնը, ինչպէս իր արտաքին ձեւերը: Մենք ցոյց տուինք իր արտաքին ձեւերէն մէկ ֆանին, - այստեղ կ'ուզենք աւելցնել թէ երբայական բանաստեղծութիւնը ծանօթ էր նաեւ տուն կազմելու օրէնքներուն: Եւ այս՝ եզրակացութիւնն իսկ է տողերու գուգահեռականութեան օրէնքին: Արդարեւ, ինչպէս տեսանք, երբ պատկեր մը կը կրկնուի երկու անգամով, տուն մը կը կազմուի: Երբեմն երեք անդամներու կրկնութիւնով է, որ կը կազմուի տունը, եւ ահա ստեղծուած է եռեակը: Այսպէս եռեակներու գեղեցիկ օրինակ մըն է Երեմիայի Ողբերուն Գ. գլուխը: Քառեակները, կարելի է ըսել, անծանօթ էին երբայեցիներուն, եթէ ֆառեակը (3) եւս չհամարենք գումար մը երկու երկեակի:

Թէ երբայեցիները որքան ծանօթ էին եռեակին, տանք ֆանի մը օրինակներ՝ ֆաղելով երբայական ամենահին բանաստեղծութիւններէն.

Զարթի՛ր, գարթի՛ր, Դերովրա,

Զարթի՛ր, գարթի՛ր, խօսեա՛նք գով,

Յարո՛, Բարա՛կ, գերեա՛ն գգերիս:

Աստուածաշունչին մէջ տարբեր թարգմանուած են այս տողերը, բայց ես կը հետեւիմ ուղղակի բնագրին վրայէն կատարուած ֆրանսերէն թարգմանութեան մը: Հետեւեալ հատուածին ոտանաւորի ձեւը խաթարուած է, բայց կը մնան յատկանշական կրկնութիւնները.

Ոչ ապաքէն գտանին, ո՞չ ապաքէն
բաշխեն աւար,

Աղջիկ մի, նա աղջկունս երկուս
առ այր,

Կապուտ երանգոց նկարակերտ
վասն Սիսարայ,

Կապուտ երանգոց նկարակերտ,

Երանգ երկուստեք նկարէն,

Նարօտ պէսպէս նկարուց,

Պարանոցին նորա կապուտ:

Եւ հիմա կարդացէ՛ք հետեւեալը.

Եւ բղխեսցէ գաւազան

յարմատոյն Յեսսեայ,

Եւ ելցէ շառաւիղ յարմատոյ
անտի,

Եւ հանգիցէ ի վերայ նորա հոգի
Աստուծոյ:

Հոգի իմաստութեան եւ հաննարոյ,

Հոգի խորհրդոյ եւ զօրութեան,

Հոգի գիտութեան եւ աստուած-
պաշտութեան:

Եւ բուրեսցէ երկիւղիւ Տեառն,

Ոչ ըստ աչաց դատեսցէ,

Ոչ ըստ խօսից յանդիմանեսցէ:

Ի՞նչ կը յիշեցնէ ձեզի այս
բանաստեղծութիւնը, - երկնէր երկի՞րը:
Արդարեւ, մեր այս գեղեցիկ պատառիկն
ալ կը բաժնուի եռեակներու, բանալով
նման ու գուգահեռական պատկերներու
տեսիլք մը:

Եռեակները այնքան լրիւ են եւ
գեղեցիկ, որ Տոբ. Սմբատ Գարրիէլեան
դիտել կու տայ թէ առաջին տունը կը
ներկայացնէ երկուներ, երկրորդը՝
ծնունդը, երրորդը՝ ծնեալը:

Ոչ մէկ կասկած թէ եռեակը շատ
ծանօթ ձեւ մըն էր հայ ժողովրդական
բանաստեղծութեան մէջ: Լէօ կը կարծէ
թէ հեթանոսական աւանդութիւններէ
մնացած է հետեւեալ երգը, զոր կ'երգէին
Վասպուրականի մէջ նորապսակ հարսին
ու փեսային առջեւ.

էգ բարեւ, ա՛յ էգ բարեւ,

էգն արեւուն տանք բարեւ,

Տայ թագաւորին շատ արեւ,

Վահէ՛, Վահէ՛:

էգ բարեւ, ա՛յ էգ բարեւ,

էգ արեւուն տանք բարեւ,

Տայ թագուհւոյն շատ արեւ,

Վահէ՛, Վահէ՛: (4)

Տոբ. Գարրիէլեան դիտել կու
տայ, որ եռեակ մը կը կազմէ նաեւ
Արտաշէսի երգը.

Ո՛ տայր ինձ գծուխ ծխանի եւ

գառաւօտն նաւասարդի,
 Զվագելն եղանց եւ զվագելն
 եղջերուաց,
 Մեք փող հարուաք եւ թմրկի
 հարկանէաք:
 Եռեակի ձեւն ունի նաեւ Արտաշէսի
 անէծքը.

Դու յորս հեծցիս յԱզատ ի վեր
 ի Մասիս,

Զեքզ կալցին քաջք, տարցին յԱզատ
 ի վեր ի Մասիս,

Անդ կացցես, եւ զլոյս մի՛ տեսցես:
 Քանի մը օրինակ ալ Մկրտիչ Նաղաշէն.
 Թասերըն չիւնի,
 Կարմրորուկ գինի,
 Զեք անուշ լինի:
 Զոր մէզէն համեղ,
 Գինին է գօրեղ,
 Դուք անուշ արէք:

Նաղաշ Յովնաթանէն.

Սեղանըս լի է ծաղիկ,
 Այսօր քան ըզվաղըն աղէկ,
 Գինի խմէք, ծիծաղէք:
 Տէր ողորմեա՛, Տէր յիշեա՛,
 Կարմիր գինի, սպիտակ շուշայ,
 Ուրախ կենամք համաշայ:
 Երկու քանակ ալ Միքայէլ Սարկաւագէն.
 Արեւելք առաջին,
 Եւ արեւմուտք որ է վերջին,
 Նստեալ հայիմ դէմ փարչին:
 Եւ զանազանի լի ֆըչին,
 Բարեխօսեա՛ մեծ կարասին,
 Որ զանազանէ ի գինին:

Թէ եռեակը անծանօթ չէր հին հայ
 գրականութեան, կը վկայեն շարականներն
 ալ: Արդարեւ Բարկէն Կաթողիկոս կը
 գրէ թէ մեր շարականներուն պատկերները
 կազմուած են երեք տուններով: (5)

Միւս կողմէ Մ. Արեղեան կը
 հաստատէ, որ հայ ժողովրդական երգերը
 իրենց յատուկ եռեակ մը ունին, հետեւեալ
 ձեւով.

AAA, BBB, CCC...

Օրինակ մը.

Գացի արտը, բունի լոր,
 Աղջիկ տեսայ եայլի ձոր,
 Նման էր կարմիր խնձոր:
 Արեւ դիպաւ սարերուն,
 Կաքաւ թըռաւ ֆարերուն,
 Լորիկ կայնէ վեր դարուն:

Թէ մեր եռեակները բոլորովին
 տարբեր են այլ ժողովուրդներու
 եռեակներէն, կը հաստատուի նաեւ ֆնենլով
 ֆրանսիական եռեակները:

Յրանսիացիները ունին քանի մը
 տեսակ եռեակներ, գլխաւորներն են՝
 Terza-Rima-Villanelle

Առաջինը, զոր գործածած է
 Տանթէ, հետեւեալ ձեւն ունի.

ABC,BDB,DED...

Այսինքն, առաջին տունին երկրորդ
 տողին հետ յանգ կը կազմեն յաջորդ
 տունին առաջին եւ երրորդ տողերը եւ
 յաջորդաբար: Երկրորդը, որ շատ չի
 գործածուիր, կը կազմուի առաջին տունին
 առաջին եւ երրորդ տողերը կրկնելով,
 փոխն ի փոխ, յաջորդ տուններուն երրորդ
 տողին տեղ: Դիտել կու տանք, որ Մ.
 Արեղեան եռեակին AAA, BBB ձեւը
 հայկական կը համարի՝ մեկնելով
 յանգաւորման եղանակէն: Այդ չէ,
 սակայն, ինչ որ հայկական յատկանիշ
 մը կու տայ եռեակին, որովհետեւ յանգը
 կը բացակայի, ինչպէս մեր անտուններուն
 եւ հայրեններուն, նոյնպէս մեր բազմաթիւ
 եռեակներուն մէջ: Արդէն յանգը նոր ձեւ
 մըն է, հինները չունէին, -թէեւ Միւլլերը
 կը պնդէ թէ հումերական բանաստեղ-
 ծութիւնը յանգ կը գործածէր:

Այսպէս, հին հայ տաղաչափու-
 թեան մէջ կ'ենթադրենք երրայական
 ազդեցութիւն, - նոյնիսկ շարականների
 մէջ: «Երբ դարեր ու դարեր ժողովուրդ
 մը գիշեր ցերեկ նոյն Ս. Գիրքը կ'որոնայ
 եւ սիրտն ու միտքը նոյն
 սաղմոսերգութեանց բանաստեղծութեամբ

կը համակուի՝ միթէ դժուար է հաստատել անոնց շարականներու բանաստեղծական նոյնութիւնը: Նման երբայական բանաստեղծութեան, մեր շարականները նոյն տաղաչափական արուեստով կը բանահիւսեն: Չենք ալ գիտեր թէ ինչո՞ւ այդպէս կ'ըլլան, քանի որ Գողթան երգերու բանահիւսութիւնը յար եւ նման էր երբայականին» (Միհրան Յովհաննիսեան): Ուրեմն, ինչպէս մեր նախաքրիստոնէական, նոյնպէս յետքրիստոնէական մեր տաղաչափական արուեստը կ'աշակերտէր երբայեցիներին, Պարսիկներին, Արաբներին, եւ ոչ թէ յունական-լատինական տաղաչափութեան: Առաջին անգամ, հայ հին տաղաչափութեան մասին խօսելով, Բագրատունի շեղեց այս հարցին ֆննութեան ընթացքը եւ այնուհետեւ բոլորը պարծեցան հայկական չափով մը, որ կու գար արեւմուտէն, եւ ոչ թէ արեւելէն: Բագրատունի կը ծիծաղէր, երբ Գր. Մագիստրոս կը պնդէր.

«Ի Հայումս առաւել քան ի յունականին գտանեմք գտաղաչափական արուեստն, քան զի թէպէտ եւ Յոյնք գոտանաւորս ստեղծանեն գիտելով զչափն, այլ ոչ կշիռն. քանզի յԱրաբացոց, ի Պարսից եւ յԻսլամայեականաց վարժեալ եմք ի չափ եւ ի կշիռ տաղից»:

Արդարեւ, արաբական տաղաչափութեան յատկանիշեր պիտի գտնէք մեր շարականներուն մէջ, որոնք երբեմն գրուած են իբրեւ միւլեաշար, երբեմն իբրեւ մեսնեվի, հիմվ, մետի, դանքեյթ, եւ այլն: Վերջապէս, շնորհիւ արաբական ուսուցներու. (յիշեմք էվսատ, ֆահտե, չենպեր, պերեվչան, ըմմել, սեմա եւ այլն), «լինի երգն երաժշտօրէն երգելի»: Այդ ուսուցները կը մնային մինչեւ Պապա Համարձում, որուն աշակերտները, սակայն, լիեցին կարգ մը ուսուցներ:

Այն, մեր եկեղեցական բանաստեղծութիւնը եւս պէտք է գտնուէր ազդեցութեան տակ արաբական Արուզին (տաղաչափութեան), ինչպէս մեր նախաքրիստոնէական արուեստը՝ երբայեցի մոսկեղեցիներու օրէնքներուն: Ի՞նչ հարկ վանկերուն սուղն ու երկարը բացատրել անպայման լատինական ամանակով, չէ՞ որ սեմական արուեստը մեզի աւանդած էր ճեզմը եւ մետտը:

Գ.

Այս ամենին կը հետեւի, որ յանգիտութիւն մը կայ մեր հին բանաստեղծութեան եւ երբայական բանաստեղծութեան միջեւ: Այս պարագան կ'ենթադրէ ազդեցութիւն մը:

Փաստեր այդ ազդեցութեան.-

Ա. Երբայական արուեստը, ինչպէս հայկականը հարկատու էին, կամ ժառանգորդ մեծ քաղաքակրթութեան մը, - ասորաբարբելական մշակոյթին: «Ժամանակակից արուեստք եւ գիտութիւն, նոյն դարուն, նման ոգին կը կրեն եւ նոյն դարուն մէջ ապրող ազգաց հասարակաց են, այնպէս որ բանասիրութիւնը կրնայ յայտարարել թէ մեր հին տաղաչափութիւնը հին ազգաց տաղաչափութեան հետ միեւնոյն սկզբանց վրայ հիմնուած էր»: (7)

Բ. Մեր եկեղեցական երգեցողութիւնը, շարականներու ստեղծագործութիւնը, յառաջ, կը բաղկանար երբայական սաղմոսներէ: (8)

Գ. Եղիշէ Արքեպս. Դուրեան կ'ըսէ, լատին հեղինակի մը վկայութեան վրայ հիմնուելով, թէ Հայերը մօտիկ յարաբերութիւն ունէին երուսաղէմի հետ: (9)

Ե. Վերջապէս, ինչպէս ցոյց տուինք, մեր հին գրականութիւնը, ինքն ալ կը հաստատէ թէ նմանութեան շատ կէտեր ունի երբայականին հետ:

ՇԱԽԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) Երբայեցիները բանաստեղծութեան զանազան ձևեր ունին, ֆինա, մասհալ, միֆթամ, շիկայոն, մասֆիլ, միզմօր, քեհիլլիմ, որոնք առանձինն կը նշանակեն նաև բանաստեղծություն:

2) Շատեր ուզած են վերահաստատել Յոթի գրքին ձևը իբրև բանաստեղծություն: Մեր մէջ Թորգոմ Արֆեպս. Գուշակեան եւս տաղաչափական ձև տուած է Յոթի գրքին:

* (Առակը որպէս բանաստեղծություն ներկայացնելու հեղինակի այս նիգերը հիմնագուրկ են, որը նաև հաւաստում է այս բառը գրաբարեան առակին համարժէքով ներկայացնելը դասական միւս լեզուներով կատարուած թարգմանություններում: Պարզապէս առակը գրաբարում իմաստային շատ աւելի մեծ ընդգրկում է ունեցել, քան այսօրուայ հայերէնում: Նաև անթոյլատրելի է գրաբարեան թարգմանութեան մասին այդպիսի ոճով արտայայտուելը, վկայակոչելով լոկ ժամանակակից մի թարգմանություն եւ

մեկնաբանություն:

Չնայած այս ամենին, նպատակայարմար գտանք մեր ամսագրում վերահրատարակելու ոչ այնքան յայտնի այս յօդուածը իր լայն ընդգրկում ունեցող բանաստեղծական մի շարք իւրօրինակ գուգահեռների եւ հայ գրականութեան վաղագոյն շերտերը վեր հանելու փորձի համար: ԽՄԲ.՝ Վ. Դելրիկեան): ԷՋՄԻԱՄԻՆ, 2002 ժ:

3) Մ. Արեղեան (Հայոց Լեզուի Տաղաչափություն, էջ 449) կը դիտէ, որ պարսկական Քառեակին մէջ երկու տողը կը կազմեն մէկ բէյթ, երկու բէյթը՝ մէկ ֆառեակ:

4) Լէօ, Պատմություն Հայոց, էջ 348:

5) Սիոն, Յուլիս-Օգոստոս, 1927:

6) L. Mueller, - *Metrique grecque et latine*, Trad. Francaise, Paris, 1882.

7) Միհրան Յովհաննիսեան, Քննական Պատմ. ԺԹ. դարու Դպրութեան, էջ 81:

8) Բարգէն եպս., Հայոց Եկեղեցին Ե դարուն մէջ, էջ 16-21:

9) Գ. Մխիթարեանի տեսակցությունը եղիշէ արֆեպս. Դուրեանի հետ (Յուսաբեր, 4 օգ. 1927):

ՇԱԽԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ